DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/57/40-43

Gülsüm Tağızadə
Azərbaycan Dillər Universiteti
https://orcid.org/0009-0002-0841-5107
gulsumtagizade0@gmail.com

Məşrutə hərəkatının öncül simaları: Səttarxan və Bağırxanın həyat və mübarizəsi

Xülasə

Məşrutə hərəkatı Təbrizdə geniş xalq dəstəyi qazanaraq silahlı və təşkilatlanmış müqavimət formasına çevrilmişdir. Səttarxan və Bağırxanın rəhbərliyi ilə yaradılan mücahid dəstələri istibdad rejiminə qarşı mübarizədə həlledici rol oynamış, bu mübarizə nəticəsində Məhəmmədəli şah devrilmişdir. Lakin qələbədən sonra hərəkat daxilində yaranan siyasi və ideoloji parçalanmalar, xarici dövlətlərin təzyiqləri və mərkəzi hökumətin zəif mövqeyi Məşrutə ideallarının tam reallaşmasına imkan verməmişdir. Onların qəhrəmanlığı o qədər məşhurlaşdı ki, adları Avropa və Amerika mətbuatında da çəkildi və İran məşrutə hərəkatının tarixində silinməz iz qoydu. Bu məqalədə hər iki məşrutə qəhrəmanının həyatı və fəaliyyəti qısa şəkildə birlikdə təqdim edilir.
Açar sözlər: *Məşrutə inqilabı, Səttarxan, Bağırxan, Təbriz, döyüş*

Gulsum Taghizadeh
Azerbaijan University of Languages
https://orcid.org/0009-0002-0841-5107
gulsumtagizade0@gmail.com

Leading Figures of the Constitutional Movement: The Life and Struggle of Sattarkhan and Baghirkhan

Abstract

The Constitutional Movement gained widespread popular support in Tabriz and became a form of armed and organized resistance. The mujahideen groups formed under the leadership of Sattar Khan and Bagir Khan played a decisive role in the struggle against the tyrannical regime, and as a result of this struggle, Muhammad Ali Shah was overthrown. However, the political and ideological divisions that arose within the movement after the victory, the pressure of foreign states, and the weak position of the central government did not allow the full realization of the Constitutional ideals. Their heroism became so famous that their names were mentioned in the European and American press and left an indelible mark on the history of the Iranian constitutional movement. This article briefly presents the lives and activities of both constitutional heroes together.
Keywords: *Constitutional Revolution, Sattarkhan, Baghirkhan, Tabriz, battle*

Giriş

XX əsrin əvvəllərində baş verən İran Məşrutə hərəkatı ölkənin siyasi tarixində dönüş nöqtəsi olmaqla yanaşı, xalqın azadlıq, ədalət və qanunun aliliyi uğrunda apardığı mübarizənin təzahürü idi. Bu hərəkatın ən mühüm mərkəzlərindən biri Təbriz şəhəri olmuşdur. Sosial tərkibi, siyasi fəallığı və silahlı müqavimət ənənəsi ilə seçilən Təbriz, Məşrutə ideyasının qorunub saxlanılmasında və yenidən qələbəyə aparılmasında həlledici rol oynamışdır. Səttarxan və Bağırxan kimi liderlərin fəaliyyəti bu mərhələnin əsas simvollarına çevrilmişdir (Cənubi Azərbaycan tarixinin oçerki (1828–1917), 2021).

 Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Tədqiqat

Məşrutə hərəkatı Təbrizdə coşqu və hərarətlə alovlandı. Vəliəhdlik dövrünü Təbrizdə keçirmiş Məhəmmədəli şah yaxşı bilirdi ki, əgər bu şəhərin azadlıqsevərlərini susdurmasa, bu dəfə təbrizlilərin müqaviməti onun səltənətini devirmiş olacaq. Buna görə də, Tehranın fəthindən doğan məğrurluqla böyük bir ordunu Təbrizə göndərdi. Təbrizin azadlıqsevərləri – jurnalistlər, ziyalılar, tacirlər və ədiblər şəhərin Əyalət və Vilayət Əncüməni ətrafında birləşmişdilər. Gənc yaşlarında tanınmayan, lakin mərd və cəngavər xislətli olan Səttarxan ədalətsevərliyi və zülmə qarşı ruhiyyəsi səbəbilə şəhərin azadlıqsevərlərinə qoşularaq Əncümənin məşrutəçiləri sırasına daxil olmuşdu (Amanat, 1992). Dövlət qoşunları Təbrizə doğru hərəkət edərkən o, şəhərin silahlı könüllülərindən ibarət kiçik bir dəstəyə rəhbərlik etdi və Əncümənin hərbi qanadını formalaşdırdı. Bir müddət sonra Bağırxan da Səttarxana qoşuldu və onun silahdaşı və yaxın köməkçisi oldu. Səttarxan Əmirxiz məhəlləsindən, Bağırxan isə Xiyaban məhəlləsindən müqavimətə başladı (Nuriyeva, 2015). Dövlət qüvvələrinin ağır mühasirəsi və istibdad tərəfdarlarının təxribatları qarşısında göstərdikləri möhkəm iradə o qədər təsirli oldu ki, digər şəhərlərin məşrutəçiləri də onların fədakarlıqlarından ruhlanaraq paytaxtı ələ keçirmək üçün Tehrana doğru hərəkətə başladılar. Tehranda bir neçə gün davam edən döyüşlərdən sonra istibdad səltənəti devrildi və Məhəmmədəli şah Rusiyaya sığındı. Beləliklə, məşrutə hərəkatı ikinci dəfə qələbə qazandı (Doroshenko, 1998).

Bağırxan – "Salar-i Milli" ləqəbi ilə tanınan, məşrutə inqilabının səmimi döyüşçülərindən və görkəmli rəhbərlərindən biri idi. O, 1240-cı ildə Təbrizin Xiyaban məhəlləsində anadan olmuşdur. Bağırxanın həyatı haqqında məlumatlar çox azdır və əsasən onun məşrutə hərəkatındakı fəaliyyəti ilə bağlıdır. Demək olar ki, məşrutə inqilabındakı mübarizəsindən başqa onun həyatı barədə başqa ciddi məlumat yoxdur. Bağırxanın peşəsi dəqiq məlum deyil. Atası Hacı Rza Təbrizi "Hacı Rza bənna" kimi tanınmış və Bağırxanın da atasının peşəsini davam etdirən bənna olduğu bildirilmişdir. Hətta onun mahir kərpicçi və bir müddət Təbrizin Xiyaban məhəlləsinin kəndxudası olduğu da deyilir. Bəzi mənbələrdə onu daşyonan kimi də təqdim edirlər. Peşəsi və təhsili haqqında məlumat az olsa da, o, cəmiyyətin aşağı təbəqəsindən çıxmış biri idi və cəsarəti, igidliyi ilə tanınırdı (Martin, 1992).

Səttarxan – "Sərdar-i Milli" ləqəbi ilə tanınan, Hacı Həsən Qaradağlının üçüncü oğlu idi. O, 1245-ci ildə Qaradağ bölgəsinin Vərzəqan mahalında yerləşən "Bişək" kəndində (indiki Sərdarkəndi) anadan olmuşdur. Atası xırda tacir və parça satıcısı idi, Səttar da atasına kömək edərək parça alveri ilə məşğul olurdu. Onun həyatı barədə məlumatlar, Bağırxan kimi, azdır. Səttar heç vaxt məktəbə getməmiş, oxuyub-yazmağı bilməmişdir. Səttarxan qardaşının ölümündən sonra ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçərək Əmirxiz məhəlləsində məskunlaşdı. Samirrada iranlı zəvvarlara qarşı hörmətsizlik edən hərəmin xidmətçilərinə qarşı çıxdığı üçün həbs olunmuş, lakin tütünün haram edilməsi haqqında məşhur fətvanın müəllifi Mirzə Şirazi kimi tanınan ayətullah Seyid Məhəmməd Həsən Hüseyni Şirazinin şəfaəti ilə azad edilmiş və İrana qayıtmışdır. Səttarxan zülmə və haqsızlığa biganə qala bilməzdi. Qaradağ əhalisinin hüquqlarını müdafiə edərkən vəliəhdin məmurları ilə toqquşmuş və Ərdəbildəki Narinqala zindanına salınmışdır. Bəzi alimlərin vasitəçiliyi ilə azad edilsə də, bəzi mənbələr onun həbsdən qaçdığını, bəziləri isə ümumiyyətlə həbs olunmadığını, sadəcə vəliəhdin qüvvələrinin təqibinə görə Təbrizi tərk etdiyini bildirir. Şəhərin ağsaqqallarının vasitəçiliyi ilə Təbrizə qayıtmış və at alveri ilə məşğul olmuşdur. Səttarxan dindar və inanclı bir şəxs idi (Doroshenko,1998). Təbriz məşrutə hərəkatının əsas mərkəzinə çevrildikdə, Nəcəf alimlərinin göstərişlərinə tabe olaraq istibdad-i səğir rejiminə qarşı mübarizəyə qoşuldu və bu yolda canını əsirgəmədi.

Onun mübarizə missiyası ilə bağlı məşhur sözlərindən biri belədir: "Bu asi bəndə Səttar, İslam alimlərinin verdiyi hökmlərə əsasən, Əhmədi-Muxtarın (s) şəriət hökmlərini icra etmək üçün canımdan, malımdan, övladlarımdan və bütün varlığımdan keçmişəm ki, zalım dövlət ədalətli dövlətə çevrilsin və Peyğəmbərin qanunları müsəlmanların yol və məsləkinə çevrilsin." Səttarxan və Bağırxanın mübarizəsi Təbrizin nüfuzlu mücahid ruhani lideri Səqətülislam Mirzə Əli Təbrizinin açıq dəstəyi ilə aparılırdı. Səttarxan İran xalqının milli həmrəyliyinin və birliyinin rəmzi kimi çıxış edirdi. Təbriz Əyalət Əncüməni isə əsasən yerli məşrutəçilərdən və xalq nümayəndələrindən ibarət olub, 1285-ci il 5 oktyabrda Məclisə seçkilərə nəzarət məqsədilə yaradılmışdı (Karadeniz, 1906). Qafqaz

sosial-demokrat qrupları ilə qurulan əlaqələr əncümənin silahlı mübarizənin zəruriliyini dərk etməsinə səbəb olmuşdu. Məşrutə uğrunda silahlı qarşıdurmalar başlayanda əncümən artıq buna hazır idi (Martin,1992). 1285-ci ilin dekabrında Müzəffərəddin şahın Məhəmmədəli mirzəni Təbrizdən Tehrana çağırmasından sonra yaranmış hakimiyyət boşluğu şəraitində Əyalət Əncüməni silahlı mücahid dəstələri formalaşdırdı. Sonradan "məşrutə mücahidləri" adlanan bu dəstələr təhlükəsizliyin qorunmasında, möhtəkirliyə qarşı mübarizədə və yoxsul təbəqələrin müdafiəsində mühüm rol oynadılar (Abdullayev, 2016). Səttarxan əvvəlcə "Əncüməni-Həqiqət"ə üzv oldu, daha sonra Əyalət Əncüməninin mücahid dəstəsinə qoşularaq məşrutə yolunda fəaliyyət göstərməyə başladı. Təbrizdə yalnız bu dəstələr deyil, eyni zamanda, Qafqaz mücahidləri, "Mərkəzi-Qeybi" gizli təşkilatı və Mir Haşim Təbrizinin rəhbərlik etdiyi mühafizəkar qrup da mövcud idi. Bu qruplar arasında tez-tez ixtilaflar və silahlı toqquşmalar baş verirdi. Məhəmmədəli şah məşrutəni ləğv etmək məqsədilə bu parçalanmalardan istifadə edir, iğtişaşları qızışdırırdı. Nəticədə, 1286-cı il 26 yanvarda Xiyaban və Surxab məhəllələrinin silahlı dəstələri arasında iki həftə davam edən qanlı döyüşlər baş verdi və çoxsaylı itkilər oldu (Lenin, 1957).

1286–1287-ci illərdə məşrutəçilər qələbənin bəhrəsini görmək istədikləri halda, şahın təzyiqləri inqilabın qarşısında ciddi maneələr yaratdı. 1287-ci ilin iyunundan etibarən Məhəmmədəli şahın antiməşrutə fəaliyyəti daha da gücləndi. Şahın Bağşaha köçməsi və məşrutəçiləri günahlandıran bəyannaməsinin Təbrizə çatmasından sonra Əyalət Əncüməni onun taxtdan salınmasını müzakirə etdi. 27 iyun 1287-ci ildə Səttarxan və Bağırxan azsaylı atlı dəstələrlə Tehrana doğru yola çıxsalar da, 2 iyulda Məclisin topa tutulması vəziyyəti dəyişdirdi. Əncümən dağıldı, bir çox üzv gizləndi və ya xarici konsulluqlara sığındı. Bu şəraitdə mücahidlər yenidən silahlı mübarizəyə cəlb olundular və Səttarxan Əncümənə yeni bayraq təqdim etdi (Arjomand, 1992). Məhəmmədəli şahın göstərişi ilə Əynüddövlə Azərbaycanın baş hakimi təyin edildi və Rəhim Çələbiyanlı Təbrizə göndərildi, lakin onun qüvvələri Səttarxan və Bağırxanın müqaviməti ilə məğlub edildi (Dilek, 2007). Müvəqqəti hökumət qurulduqdan sonra isə bu iki lider Təbrizdə Rusiya hərbi qüvvələrinin qalmasına qarşı çıxdılar. Rusiyanın artan təzyiqləri, mərkəzi hökumətin tələbləri və mətbuatda aparılan kampaniyalar onların Təbrizdə qalmasını çətinləşdirdi. Nəhayət, Ayətullah Axund Xorasaninin vasitəçiliyi ilə Səttarxan və Bağırxan silahlı fədailəri ilə birlikdə Tehrana getməyə razı oldular. 1289-cu ilin aprelində Tehrana daxil olduqları zaman misilsiz bir coşqu ilə qarşılandılar (Dilek, 2007). Onlar hökumət və saray tərəfindən qəbul edildi və bir müddət dövlətin qonağı oldular. Tehranın fəthindən sonra Məclisdə Demokratlar və İtidalçılar arasında kəskin siyasi mübarizə başlandı. Bu qarşıdurmalar cəmiyyətə də sirayət etdi və vahidlik pozuldu. Bu mürəkkəb siyasi mühitdə Səttarxan və Bağırxan əsasən ruhanilərə yaxın mövqe tutaraq Demokratların dünyəviləşmə xəttindən fərqlənirdilər və siyasi çəkişmələrin mərkəzinə düşdülər. Bu mövqe Səttarxan və Bağırxanı Demokratlarla üz-üzə qoydu və onların tədricən hərəkatın rəhbərliyindən kənarlaşdırılmasına zəmin yaratdı (İranskaya revolyutsiya 1905-1911 gg., 2026). Demokratların radikal liderlərindən biri olan Seyid Həsən Təqizadə ilə ziddiyyətlər dərinləşdi. Bağırxan məşrutədən İslamın uzaqlaşdırılmasını öz mübarizə məqsədlərinə zidd hesab edərək buna açıq etiraz etdi. Ayətullah Seyid Abdulla Bəhbəhaninin qətli ixtilafları daha da kəskinləşdirdi. Səttarxan bu sui-qəsdi qətiyyətlə pislədi və günahkarların cəzalandırılmasını tələb etdi (Arjomand, 1992). Yaranmış qarışıqlıq Rusiya və İngiltərəyə İrana təzyiq göstərmək və mücahidlərin silahsızlaşdırılmasını tələb etmək üçün fürsət verdi.

Nəticədə, 1289-cu il 11 avqustda silah gəzdirməyi qadağan edən qanun qəbul olundu. Səttarxan və Bağırxan qərara tabe olduqlarını bildirsələr də, qanun ədalətli icra edilmədi. Atabək bağında baş verən toqquşmalar zamanı dövlət qoşunlarının hücumu nəticəsində çoxlu itki oldu (Ivanov, 1957). Səttarxan qaçarkən ağır yaralandı, tutuldu və nəzarət altına alındı. Hadisələrdən sonra hökumət tərəfindən Səttarxana aylıq 400, Bağırxana isə 300 tümən maaş təyin edildi. Səttarxan aldığı ağır yaraya görə dörd il evdən çıxa bilmədi və rus qoşunlarının ölkədən çıxarılması tələbi cavabsız qaldı. O, 1293-cü il 25 noyabrda 48 yaşında Tehranda vəfat etdi və Şah Əbdüləzim türbəsi yaxınlığında dəfn olundu. Bağırxan Birinci Dünya müharibəsi dövründə Osmanlıya getmək istəsə də, geri qayıdarkən Qəsri-Şirin yaxınlığında pusquya salınaraq öldürüldü. Sonradan məzarı tapılaraq 1354-

cü ildə Təbrizə köçürüldü və böyük ehtiramla dəfn edildi. Təbrizdə onun adını daşıyan küçə salındı (Amanat, 1992).

Nəticə

Səttarxan və Bağırxanın rəhbərlik etdiyi Təbriz müqaviməti İran Məşrutə İnqilabının ən mühüm və həlledici mərhələlərindən birini təşkil etmişdir. Onların fədakarlığı, qətiyyəti və liderlik keyfiyyətləri sayəsində Təbriz şəhəri azadlıq və ədalət uğrunda mübarizənin əsas mərkəzinə çevrilmiş, xalqın müxtəlif təbəqələri bu ideyalar ətrafında birləşmişdir. Lakin inqilabdan sonrakı dövrdə yaranan daxili siyasi qarşıdurmalar, ideoloji ixtilaflar və xarici dövlətlərin müdaxiləsi Məşrutə ideallarının tam şəkildə həyata keçirilməsinə mane olmuşdur. Bu mürəkkəb şəraitdə Səttarxan və Bağırxan kimi liderlər həm siyasi təzyiqlərə, həm də ədalətsiz qərarlara məruz qalaraq tədricən hərəkatın fəal rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmış və ağır talelərlə üzləşmişlər. Buna baxmayaraq, onların göstərdiyi qəhrəmanlıq, xalqın hüquqları və azadlığı uğrunda apardıqları mübarizə tarixdə silinməz iz qoymuşdur. Bu gün də Səttarxan və Bağırxan yalnız bir dövrün liderləri kimi deyil, həm də milli həmrəylik, azadlıq və ədalət ideallarının rəmzi kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Amanat, A. (1992). Constitutional Revolution: Intellectual background. *Encyclopaedia Iranica*, *6*(2), 163–176.
2. Arjomand, S.A. (1992). Constitutional Revolution: The Constitution. *Encyclopaedia Iranica*, *6*(2), 187–192.
3. Abdullayev, M. (2016). *Azərbaycan tarixi. Dərslik*. Bakı Universiteti nəşriyyatı.
4. *Cənubi Azərbaycan tarixinin oçerki (1828–1917)*. (2021). I cild. Elm.
5. Doroshenko, E.A. (1998). *Shiitskoe dukhovenstvo v dvukh revolyutsiyakh: 1905–1911 i 1978–1979 gg*. Institut vostokovedeniya RAN.
6. Dilek, K. (2007). İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri. *Akademik Ortadoğu*, *2*, 51.
7. *İranskaya revolyutsiya 1905-1911 gg*. (2026). https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/056/468.htm
8. Ivanov, M.S. (1957). *Iranskaya revolyutsiya 1905–1911 gg*. Nauka.
9. Karadeniz, Y. (1906). *II. Meşrutiyetin ön denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve sebepleri*.
10. Lenin, V.I. (1957). *Sobytiya na Balkanakh i v Persii*. *Polnoe sobraniye sochineniy*. Nauka.
11. Martin, V. (1992). Constitutional Revolution: Events. *Encyclopaedia Iranica*, *6*(2), 176–187.
12. Nuriyeva, İ.T. (2015). *Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XXI əsrin əvvəllərinədək)*. Mütərcim.

Daxil oldu: 07.01.2026
Qəbul edildi: 08.04.2026